

522(25) 0-1b ^{7/27} ~~8/28~~ 1232/27 S. Naosa. 1/9
1b. Medicines, roots, ingredients and uses from.
Bongaka. Mfathla people.

1

Bongaka bo tshwana le lefa la boloi fa monna e le moloi ngwana yo mongwe wa gagwe o mo ruta boloi. Bongaka ba bogologolo bo ne bo tsallwa fa go paka Morena Ramabele mmina phuti ya agileng Lebotlwane, ragwe e ne e le tshopya. Tshopya ke ngaka e senang marapo. Fa o fitlha go yona o mo tshalosetse gore bolwetse bo thomile jaana le jaana kapa bo thomile ka leeto. Yena o tla botsisa gore le ne le toma jang, fa le thomile fela o mmolelela gore le thomile fela. Jaana tshopya e tla tlhakanva ditlhare tsa yona, f e bona gore ga o nne kaone e tla go tlhabela ka dipheko tsa yona. Go thwe mo thareng tsa meleko tshopya e phala ngaka ya ditaola.

2

Pula e kile ya gana fa Lebotlwane mabele a omella, ke gona Morena Bohosi II a bitsa ngaka Mabusa Masaba monna wa Letshakane ya falaletseng Matebeleng a Mfathla. E rile fa a fitlha Morena a mo laela gore a bonege pula gore e rarilwe keng. Ke gona ngaka e tholla marapo gatshe e re, sa morero, ga se kgakala se mafulong a phika. Ke gore molato ga o tswe kgakala o tswa fa gaufi. A re gona le sebeela mo gaufi, e ribegilwe ke monna wa Mokgatla a tswa terateng. Ke gona a tloga le kgosi a go mmontsha phafana. Phafana ba e gobella mollo pula ya nama ya na. Go thwe Bakgatla ba ne ba re e di ke ba Mfathla ba bolawa ke tlala.

Motsinini ke thare sa mala a magibidu, go epjwa mudi wa sona o apeewe motho a phoke metsi a sona a thuthufetse kapa go kgatwa mudi wa sona o omiswe, fa o sa no oma, o silwa boupi, e re fa motho a ja a se thele bogobeng. Se fodisa ka bonako. Ke sethatsana se se melang mo methabeng.

Monokwane ke sethare sa dinoto le mafatla le mogolo, se epjwa mudi wa sona o fufutswa janong molwetse a nwe metsi a sona, kapa fa o rata o omisa mudi wa sona, fale o omile o ya silwa boleta, janong o thela fa metsing o nwe, le setlhabi seya se fodisa. Ke sethajana sa mebitlwa se mela mo dithabeng le fa mefafeng ya tsona.

3 Mogato ke tlare sa thogo le sa maotlana. Fa mudi wa sona o omile o beswa isong motho a goge musi wa wona. Kapa fa motho a tsaya leeto o phura-phura a itshasa sefatlhego gore fa a ka kopa le motho a lebale go mo ira kotsi.

Sesana ke thatsana sa go alafa bolokwane, bolokwane ke bolwetse ba boroko. Bo simolla fa o swetswe ke mosadi kapa monna motho janong motho wa bona a thwa o rita golo go le gong o nnetse boroko fela, le tirong o sa ye. Go epjwa segwere sa sesana se tsengwe mageung motho a nne a nwe. Se matlafatsa pelo le mesifa ya motho, se kobe bolokwane fa mothong.. Ke setlhare se se melang mo mmung wa lekgwarana.

Masio-mabe ke sethatsana sa manyela-tshipa bolwetse ba senna bo thomang basading. Go fufutswa mudi wa sona go phokiwe metsi. Masio-mabe ke sethatsana se se sese, se mela ka fase ga dinkhu, se rarela fa thareng tse kgolo.

4 Mudi wa morola fa o thakane le mudi wa tshuko-ya-poo ke thare sa diphio. Go thelwa metsi se fufule isong, se toswe se fole; fa se fodile motho a se nwe gararo ka letsatsi pele go dijo. Morola o mela mo mmung wa sebopho kapa mo go kileng ga ba masaka a dikgomo. Tshuku-ya-poo e thoga fa mothabeng.

Kgatane ke sethatsana sa lerato. Go epjwa mudi wa sona, fa motho a yo bolela le mosadi o se loka fase ga leleme. Janong e ta re fa a bua le mosetsana, mosetsana a nne a tshege fela, a kgathwe ke mafokona lesogana. Mudi wa kgatane o monate ja ka sukiri. Se ira maleme a batho monate. Ke se thatsana sa ko thabeng, mathare a sona a a thaba..

5 Mosimane-wa-thabeng ke thare sa mofikela le thogo. Se mela mo mpeng tsa mafsika. Mudi wa sona o ya kratwa mo lefsikeng o tswa metsi, janong motho a sunetse mudi wa sona. Motho o ta ethimla a tswa mamina le metsi. Fa a feditse, thogo le yona e name e imoge.

Ntu ya mothwa ke sethare sa mokokoto le malwetse a magole a tswang basading. Ntu ya mothwa e tsengwa tshipjaneng go tshelwe metsi go beiwe isong e fufule, fa e sa no fufula e kgabakgabela, motho a phoke metsi a sona. Se bodila se re "haa". Ntu ya mothwa ke mmu o irwang ke mothwa ka fa seolong. Motho o epa seolo ko fase a ba a fithela ntwana ya mothwa a e tseye ke yona sethare sa mokgwata.

6 Morena mafsi ke thare sa go matafatsa banna le masogana. Ke thare se se neng se fiwa basimane ba bogolo-golo. Se ne se ba kgathisa ba tie. Se epjwa mudi se kgathwe se tsengwe dinameng tse mo isong, jaana basimane ba nwe moro. Se thoga fa mmung wa legalaopa fa go tswileng legonono le mokgalo, le mo mefapheng a dithaba seya gumanwa. Ke thatsana se se gibitswana sa go tswa mafsi.

Rogo-la-tau ke sethare sa diso tse tswang motho maragong. Ke lethare le ya ikala fa gatshe, janong motho o kgeta lethare le, a le swae-swae, a itotse maragong. Leya baba fela leya fodisa. Se mela fa ma kurwaneng.

7 Segwere sa mothaba ke thare sa mala fa a soka. Go epjwa medi ya sona e fufutswa le metsana fa isong, janong motho a phoke metsi a sona. Fa motho a sa rate go se thatega isong, o phura mudi wa sona fela a kometse mathe fela. Ke se thatsana se thogang fa methabeng ya lenyela le monato. Se baba ka fa ganong.

Mudi wa ko fase wa mmurubeng ke thare sa moroto, o fufutswa mo isong motho a phoke metsi a sona, se fodisa kapela, se ira gore fa motho a robetse fa moroto o ta o mo fise a tsoge.

8 Mudi wa thola fa o thakantswe le moroto wa phoko ke thare sa senya. Bana ba thola fa go phuntswe metsi a bona, ga thelwa monna mo mapeleng fa a thibilwe ke basadi o ya bulega.

Segwete se se gibidu ke thare sa madi. Go epjwa segwere sa sor se fufutswe ka metsana, janong motho a phoke metsi a sona. Se mela fa mothabeng wa lenato.

Boya ba thwane ke thare sa thwane e jang bana ditsebeng. Go tsawa boya bo tamellwe nthong, jaana ntho e fole.

Motingting ke thatswana sa thogo e kgolo, go epjwa metsana ya sona e tsengwe metsing e lale mo teng; e re bo osa motho a sunetse metsi a sona. Fa motho a sa no sunetsa dinko le methapo ya thogo di ope.. Fa se fetsa, thogo e fole. Se mela mo makurwane-
ng.

9 Rapo la kgudu la tshwene la nmuta la tlou la katse, la phokobje la sebhong la noga, le a pholofolo tse dingwe a ira boloi ba mafongfonyane. E re fa motho a sule, a e pelwa ba tsee marapo a diphologolo ka mefuta ya tsona, ba a thomele lebiteng la moso. Janong go ta tswa ditshotswane tsa lerwana di tswa go ja moso, di tsene marapong a diphologolo a thomilweng phupung.

10 Janong dingaka di tsee marapo a dia a kopanye le mmu wa lebita , di silele lerwana le marapo e be boupe ba marapo. Janong ke thare sa go tsenisa motho. Ba tsee boupe bo ba re ba fa motho sejo, ba mo thelele mo teng, jaana motho a name a tsenwe. Go thwe fa a tsenwa o bona k bathonyana ba ba nnyane ba mo ralokisa. Sethare sa boloi ba mafongfonyane k go thwe se thomile ga Tsolo, Basotho ba mono ga ba se thaloganye.

Segwere sa sethabi ke thatsana sa sethabi. Go epjwa segwete sa sona, go totswe fa go nang le bothoko. Maimo o mogibidu ke thare sa go imela manaba baloi. Motho o phura mudi a itotse fa sefathegong, janong fa a fitha mo tung ya baloi ba lebale go mo tsenyetsa boloi mo dijong. Fa a sa na go tsamaya ba sala ba elelwa go mo loya. Ke se lebatse-baloi.

Sethare sa more-kguri kota ya sona fa e omile ke thare sa thogo, go sunetswa musu wa sona, fale se fisitswe isong.

11

Molaletsa.

Fa ga Mfatha molaletsa e irwa ka tsela tse ntsi, go na le molaletsa wa nyalo, go na le taletso ya go thala masimong, molaletsa wa go rema mathaku a magora, go na le molaletsa wa go epa tshimo, gona le taletso ya go bata ngwana a timetse. Fa e le taletso ya go bata ga ke go irwa dijo, go lla pabadi nna e kgobokane mosate ngaka e ba potepote ka seditse, e kgone e phatella go bata.

12

E kile ya di ka go batwa mothe a timetse a iphithile masimong, ke Ramose Moselane monna wa mmuna phuti fa ga Mfatha. O ne a bolaila mosadi wa gagwe a mmolaya e le bosiu, a ba a yo bolelela senwamadi monna wa mmuna phuti a re, tsamaya lo bona mptsa ya lona sila ke e bolaila. E rile bo osa a ba a jelwe ke mofero a tsene ka sekgwa sa masimo. Naka ya lla go fitha Mmukubwane Bakgatla le bona ba ta go fa thusa Matebele a Mfatha go bata mmolaei. Ba mmata matsatsi a le supa ba thakane le Makgowa a Belabela; ntee go ntse jalo ba se ka ba mmona ja ka ga a ne a tshwere thare tsa Masarwa.

Ke gona monna wa Mophuting a laela gore go bitswe Rantshesane Mabetwa ngaka e mo rutileng Monyagole. E rile fa e fitha ya laola ka marapo ya re, Mm o fa gaufi fela o tsamaya Seserwa ka sa mmamorago, re ta mo gumana. A pota ka seditse sa kgama ka fa le ka fa. Basadi ba bothe ba motsi ba laelwa gore ba se tswa malapeng a bona ga nna jalo fela.

13 E rile fa banna ba bothologa mongwe le mongwe a tshotse selepa le lerumo, mouwane wa aparela naga ya Lebotwane motho o na sa bone pila ka ntlha ya mouwane o o neng o irilwe ke ngaka. Ga ba ba-ta go le gontsi ba kgathana le yena. O rakane le Piti Tsiane monna wa mmina phuti ya agileng Lebotwane. E rile fa Ramose a bona Piti a akanya gore o esi jaana a re keya tepa. Fa a re tsibo a fithela a rakanetswe ke lekgota la marumo.

Lewotlana go thwe ke kutumela la mmetsa fa thogong ka molamu. Nna yo yothe ya re ke bolaela ruri ba bangwe bo-Tau mmona Mophuting ba thusa go thibela gore a se bolawe. Janong a lokw
14 magakaboi tshipi tsa Makgowa. Ngaka ya gagwe ya re ke mo thaba ka lerumo fela sa e thibela. Ya mo omanya ya re, Mosono wa mmago ke ne go rutela bongaka gore o te o bolae mosadi wa Matebele eeh!

Ke gona ngaka Rantshesane e mo atamela e ntsha kgukhwane le thokwa la mollo ditswalong. Kgukhwane ngaka ya re ke bona boloi ba leitho, fa a re keya kwa e moloma, o ya nthangwe. Molao o ba neng ba o neilwa banna e ne e le gore fa ba thakana naye ba mmolaye. Banna ba ne ba mo roballa digoba, fela a sa bonwe.

Fa e le molaletsa wa go epa dithare go rongwa go thwe tsamaya a rape malomago kapa rakgolwago o itsise molaletsa. Ba ba laleletswa
15 ng molaletsa fa ba sa lwale ba ta ba bothe.

Mosadi wa Mophuting Anie nawa mosadi wa kgosi Ramabele Lebotwane. Fa a irile molaletsa o ira bojalwa bo le teng, fa a feditse go thotha o bitsa dikgosana bo-Mmusi le Tau le basadi ba bona, ba te go rerisanya jalwa bo. O ta begela basadi jalwa a re ke bona bo ba molaletsa. Bona ba re, ke bona mogolle. Janong basadi ba ta togaema ba bo thele ka dinkwana, ba thele sepotoko, le letshweta le ba molaletsa le nkgwana ya kgosana ya bona. Janong fa go setse kgaritha la mathothisa e nama le nowe.

Janong jaana batho ba ye tirong. Basadi ba sale ba apeile magobe le dinama tsa pudi kapa tsa dikgogo. Fa ba isa dijo go rwalwa le nkgwana ya sepotoko.

16 Sepotoko ke bona ba go tsitsibosa madi a banna tirong, fa ba sa no ja mesokwana le namana. Jalwa ba sepotoko ga bo begelwane fa ga Mfatha. Fa banna ba sa no nwa sepotoko ba togaema ba re fsa-fsa tironyane. Nkgapele motsamaisi o re, Le irile Matebele. E name nna e rutlologe e lebe gae. Fa e fitha gae e lare gatshe e ntu.

Motsamaisi wa letsema la taletso o ta bonana le basadi, janong yena a bitse batatsi ba gagwe a ba bontshe bojalwa. Fa a ba begela o ba bontsha fela a re, jalwa ba molaletsa ba Anie ke bo. Ba re ga ya letshweta e name e ntshwe e nowe. Fa go fedile ya letshweta go ntshwa ke basadi lekuka le le tona la molaletsa. Janong
17 go tla kgethwa mongwe wa balalediwa a tshela jalwa. Fa a tshela o tshelela pele bai ba letsema la taletso, fa a ba kopantse a thelela bakupi.

Fa a go tshwiwa molaletseng wa go remela mathaku a legora, go bitswa bo-radipholo, mme mongwe le mongwe ya tileng le dipholo o nawa nkgo ya jalwa, fa a sa rate go e nwela fa, o e isa ga gae. Janong bo bo setseng jalwa bo ntshwa ka nkgo bo newe baremi.

Molaletsa o mongwe ke wa go suga letalo la thari ya ngwana. Fa ngwana tsetswe thari e sugwa ke malom'a tsona kapa rakgolwa gae. Fa go sugwa letalo la pudi kapa la nku ya thari ga go mengwe batho, batho ba utwa fela gore kwa Moleele kapa ga Matsila go sugwa thari. Thari ga e sugwe letsatsi lothe, e sugwa ke
18 bakgalabje le banna le masogana. Go irwa jalwa go thabwe pudi. E rile fa go sugwa letalo la ngwana wa o beta Moleele mmina phuti ya agileng Lebotwane fa irwa majalwa. Banna ba kolobetsa letalo la nku bo-Ramosie Ntadi le ka bo Morebudi Ntadi le Phenyane Maruping banna ba ba-bina phuti ba leng Lebotwane, Fa ba ntsha letalo ba le ngwaela ka mafsika, ba thela le lekgwarana go tosa ngwaelo. Fa ba sa na go le ngwaela ba thoma go suga, fa ba ntse ba suga ba tsaa letalo ba le potoka boya bo le ka nte ba le tika ka kgole; ba le naya Morebudi gore a le tupe ka motshe mo Kaong.

19 Janong jaana ga nama ga ntshwa sepotoko ke Mpitsi rakgolo'a ngwana. Banna ba bangwe ba ta fela bo-Mothasedi Nawa, bo-Pule Nawa le bo-Senwamadi le Morena Mahasa jalwa ba nowa, fa nkgwana e fedile ba thoma go suga letalo kana go sugwa go ntse go nowa. Banna ba suga wa utlwa monna a re, le le tseele godimo Mereleba. Mokgalabje a re, Iha-ihaiha ke potsane e ya butswa ga e na mosola.

Mogapela motho o ta re dijo di budule banna. Janong malom'a tsona o ta re tsie e thata ka moswang, janong basugi ba ema ba ya go ja. Fa ba ja letalo le upilwe morokong wa jalwa. Fa ba jele ba tsaya letalo ba le suga fa le sethefala ba itse gore leya butswa. Banna ba thokomela thogo le matsogo a thari fa ba suga. E rile fa thari e sethefetse e re tugu, Phenyane Maruping umina phuti ya nna yena moseti wa thari. Ke gona banna ba nna ba e bapola ka diata ba e sidila. Fa ba fetsa ba ntsha nkgo e bonalang.

20 Molaletsa wa go thotha mmu o irwa ke mosadi a thabe dikgogo, jaana a rome bana go mema thake tsa bona. Basetsana fa ba fitha ba o thotha ba o kgobele, fa o le montsi mosadi o ya ba thibela a re gontse.

Fa mosadi a ira molaletsa wa go keketela ntu kapa go bota kapa go bota kapa dile o thaba dikgogo a ire le marotho. Go keketelwa pele e kgone go jwa Bogobe ka nama le ona marotho. Basadi ba gabo moiri wa molaletsa ke bona ba thusang go fa batho dijo.

Basadi ba ba thologadi ba thuswa ke yona molaletsa fa ba a ga dintu le fa ba rulela dintu. Mothologadi fa a irile molaletsa wa go lema kapa go thagola, banna ba thusa thata fa a irile g jalwa. Molaletsa e thusitse badidi mo ga Mfatha.

21 Molaletsa o mongwe o irwa fa go ntshwa ngwana mo tung. Ba botha ba gabo mosetsana go irwa majalwa, malomagwe rakgadie le bo rangwana tsona kapa bo-rakgologwe. Go thabiwa nku kapa kgomo. Go latiwa mokgonyana Makgoweng a the gae. Pele go tiswa dijo go

jewe, fa gosa na go jewa go ntshwa ngwana mokgonyana a le ka teng. Go tsene ba babo mosetsana le ba gabo lesogana. Ka fa nte go ema rakgolo'a ngwana le dingwetsi ba tshwere lithupa tsa moretlwa. Ba ba ka tung janong ba thoma go tswa mongwe ka mongwe pele go tswa ngwana a tshwerwe ke mmatswale fa a tshwile, mongwe le mongwe ya tung fa a feta monyako o sapjwa ka thupa, ke gore ba bothe ba gabo mosimane le bo-kgaityadi wa mosetsana ba na le molato mo go weng ga mosadi. Le mokgonyana o tipolwa ka thupa .

Fa ba feditse go sapa, janong go ntshwa majalwa a beiwe mo lapeng. Janong go tla simolla dikosa tsa makoto. Rakgo lo'a ngwana le basadi bagolo ba tla tla ka metshe. Fa e le mosetsana ngwana ba duduetse ba re ke legumo, ke dikgomo. Fa e le mosimane ba re o ta tisa ngwetsi. Motho ya laolang molaletsa wa mofuta ke rakgolo wa ngwana ya tswang fa ntung.

END. 5522